

hortes, breviorē itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio¹, et quod prius in tumulum Africaniani venerant, nostri repelluntur², atque, aliis summissis³ subsidiis, terga⁴ vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae⁵ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos⁶ non magnopere servarent, rari⁷ dispersique pugnarent: si premerentur⁸, pedem referre, et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae adsuefacti: quod fere fit⁹, quibus quisque in locis miles inveteraverit¹⁰, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostris perturbat, insuetos hujus generis pugnae. Circumiri enim sese ab aperto¹¹ latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur. Ipsi autem suos ordines servare¹², neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constituerat, locum non tenuit, atque in proximum collum sese recepit.

XXI. Cæsar, pene omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem suppressit¹³, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio¹⁴ dum sarcire¹⁵ acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes in locum ini-

¹Contenditur prælio, pelean. ²Repelluntur, son rechazados. ³Subsidiis summissis, y por haber los contrarios enviado otros refuerzos. ⁴Vertere terga, huir. ⁵Genus pugnae, el modo que tenían de pelear era correr con grande impetu al principio. ⁶Non servarent magnopere ordines suos, no cuidarse mucho de guardar su puesto. ⁷Rari, claros y dispersos. ⁸Si premerentur, en caso de ser atacados, volver atrás y desocupar el campo no lo tenían por ignominia. ⁹Quod fere fit, por ser cosa ordinaria. Orden: ¹⁰Uti quisque miles moveatur multum consuetudine earum regionum, in quibus locis inveteraverit, pegarsele á cada soldado la costumbre del país en que pasó los años de su milicia. ¹¹Ab latere aperto, por el flanco. ¹²Servare ordines, guardar sus filas.

XXI. ¹³Suppressit, reprime. ¹⁴Elati studio, llenos de coraje. ¹⁵Sarcire, reparar. (Su primera significacion coser.)...

quam progrediuntur¹, et sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus² locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat³, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus summiti, neque equites laborantibus⁴ usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat⁵ in longitudinem passuum circiter quadringentorum. Hæc nostris⁶ erat receptus, quod eò, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum⁷ frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae, atque ex castris cohortes per oppidum erebro summittabantur, ut integri⁸ defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque⁹, nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis districtis¹⁰, impetum adversus montem in cohortes faciunt, paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, et si dejectis atque inferioribus locis¹¹ constiterat, tamen in summum jugum¹² virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat¹³. Ita vario certami-

¹Progrediuntur in locum, dan en un mal paso. ²Præruptus, era quebrado el lugar, escarpado por ambos lados. ³Ac patebat tantum in latitudinem, y no tenía mas capacidad que la que ocupaban tres compañías puestas en orden. ⁴Neque equites laborantibus, ni podia socorrerles la caballeria si estaban en peligro. ⁵Vergebat autem ab oppido fastigio tenui, hacia la ciudad corria una cuesta de poca pendiente. ⁶Hæc nostris, por aqui tenían retirada los nuestros del lugar en que se metieron con demasiado empeño é inconsideracion. ⁷Ut nullum, que los enemigos no perdan ningun tiro. ⁸Integri, soldados de refresco. ⁹Horis quinque continenter, cinco horas en peso. ¹⁰Gladiis districtis, con espada en mano. ¹¹Locis dejectis atque inferioribus, en lugares hondos y ménos ventajosos. ¹²In summum jugum, pretenden subir á la cumbre á fuerza de brazo. ¹³Dat receptum, asegura la retirada...

ne¹ pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato² legionis quartæ decimæ, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus³ in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius sexcenti. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primipili centurio⁴ et præter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc⁵ ejus diei præfertur opinio, ut se utriusque superiores discessisse estimarent: Afraniani, quòd, cum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamdiu stetitissent, et nostrorum impetum sustinuisissent, et initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent: nostri autem, quòd iniquo loco⁶ atque impari congressi numero, quinque horis prælium sustinuisissent; quòd montem gladiis districtis⁷ ascendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

XXII. Accidit etiam repentinum incommodum, biduo quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas⁸ cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nix profluit⁹ ac summas ripas fluminis superavit¹⁰, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam¹¹, spatio millium triginta neutrum horum transiri poterat, necessariòque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui

¹ Vario certamine, tuvo varios sucesos la batalla. ² Ex primo hastato, capitan de lanceros. (Debiera decir: Centurio primi hastati.) ³ Ex inferioribus ordinibus, que de soldado raso habia llegado á aquel grado por sus excelentes prendas. ⁴ Primipili centurio, capitan de los de primera fila. (Equivale á capitan de granaderos.) ⁵ Sed hæc, pero aquel dia unos y otros pensaron haber salido vencedores. ⁶ Iniquo loco, desiguales en lugar y fuerzas. ⁷ Gladiis districtis, con espada en mano.

XXII. ⁸ Tempestas, aguacero. ⁹ Nix profluit, el agua de la nieve deshecha. ¹⁰ Superavit ripas fluminis hizo salir el rio de madre. ¹¹ Cingum, rio Cinga...

pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliæque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum¹, quòd neque frumenta in herbis² erant, neque multum a maturitate aberant: ac civitates exinanite³, quòd Afranius pene omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: necora, quòd secundum poterat esse inopiæ subsidium⁴, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi causâ progressi, hos levis armaturæ Lusitani, periiusque earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consecabantur, quibus erat proclive⁵ transire flumen, quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus⁶ ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli suppetebat⁷. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra⁸, quò omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo¹⁰ fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quòd illis prohibere erat facile, cum ipsius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur, atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

XXIII. Nuntiatum Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse¹¹. Venerant eòsa-

¹ Tempus difficillimum, la estacion más crítica. ² Frumenta in herbis, ni habian granado las mieses en los campos, ni faltaba mucho para sazonarse. ³ Exinanite, exhaustas. ⁴ Subsidium secundum, que era el segundo alivio, recurso de su miseria. ⁵ Quibus era proclive, á quienes era fácil pasar el rio á nado. ⁶ Utribus, odres (pellejos para agua). ⁷ Suppetebat, tenia pastos abundantes. ⁸ Harum rerum omnium facultates, todo esto se lo proporcionaba sin peligro el puente de Lérida. ⁹ Integra, intactos. ¹⁰ Magnitudo, la mucha creciente. ¹¹ Constitisse, habian hecho alto junto al rio...

gittarii ex Ruthenis⁴, equites ex Galliâ cum multis carris⁵ magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo³. Erant præterea cujusque generis⁴ hominum millia circiter sex centum, cum suo quisque consilio uteretur⁶, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et equestris ordinis: erant legationes⁷ civitatum: erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur⁸. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine⁹ res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuerunt: sed ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugna¹⁰ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum¹¹. Nacti enim spatium¹², se in loca superiora receperunt. Desiderat sunt eo die sagittarii circiter ducenti, equites pauci, calonum atque impedimentorum¹³ non magnus numerus. His tamen omnibus annona crevit¹⁴, quæ fere res non solum inopiâ præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit¹⁵. Jamque ad denarios quinquaginta¹⁶ in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies agebantur, et tam

¹ Ruthenis, Aquitanos. ² Carris, carros. ³ Consuetudo, segun costumbre de los Galos. ⁴ Cujusque generis, de todas raleas. ⁵ Nullum imperium certum, ninguno à quien obedecer. ⁶ Uteretur, siguiendo cada cual su capricho. ⁷ Legationes, diputados de las ciudades. ⁸ Aggreditur, los cogo desprevenidos echando delante la caballeria. ⁹ Dum pari certamine, mientras la batalla se mantuvo indecisa. ¹⁰ Hoc pugna, el tiempo que duró la pelea. ¹¹ Attulit magnum momentum, sirvió de mucho à los nuestros para ponerse en salvo. ¹² Nacti enim spatium, pues aprovechándose de aquel rato se retiraron à las alturas. ¹³ Calonum atque impedimentorum, un corto número de vivanderos y guardas de bagaje. ¹⁴ Annona crevit, se aumentó la carestía de mantenimiento. ¹⁵ Consuevit ingravescere, suele ir en aumento. ¹⁶ Jamque ad denarios quinquaginta, y ya habia llegado à valer un celemin de trigo cincuenta denarios(a)...

(a) El denario era como dos reales de nuestra moneda.

paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat¹, ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerum conflictarentur²; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat³; calones⁴ ad longinquoiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur⁵. Hæc Afranius, Petreius et eorum amici pleniora etiam atque uberiora⁶ Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat⁷, ut pene bellum confectum videretur. Quibus literis nuntiisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium⁸ magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne eventum belli expectâsse, aut ex omnibus novissimi venisse⁹ viderentur.

XXIV. Cùm in his angustiis¹⁰ res esset, atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur¹¹, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus¹² Britannia¹³ docuerat. Carinæ¹⁴ primùm ac statumina ex levi materia¹⁵ fiebant: reliquum corpus¹⁶ navium, viminibus contextum¹⁷, coriis tegebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum a castris viginti duo, militesque his navibus flumen transportat, continentemque ripæ collem¹⁸ impro-

¹ Fortuna inclinaverat se, y se manifestaba tan contrária la fortuna. ² Ut nostri conflictarentur, de manera que los nuestros se hallaban en el mayor conflicto. ³ Imperabat pecus, mandaba contribuyesen con ganado. ⁴ Calones, vivanderos. ⁵ Tutabatur, sostenia. ⁶ Pleniora atque uberiora, enviaban noticia de esto poderando y abultando las cosas mas de lo que eran en sí. ⁷ Rumor fingebat, la fama pintaba las cosas de manera que parecia haberse ya casi concluido la guerra. ⁸ Ad Afranium, à casa de Afranio. ⁹ Aut ex omnibus novissimi venisse, ó que ellos eran los últimos de todos en venir.

XXIV. ¹⁰ Angustiis, en tal apuro. ¹¹ Atque omnes viæ obsiderentur, y teniendo tomados todos los pasos. ¹² Cujus generis usus, como la experiencia se lo habia enseñado. ¹³ Britannia, en la Gran Bretaña. ¹⁴ Carinæ, etc., quillas y costillaje, ó armazon de los costados. ¹⁵ Materid levi, de madera ligera. ¹⁶ Reliquum corpus, lo restante del casco del buque. ¹⁷ Viminibus contextum, entretejiendo mimbres se cubria de cueros. ¹⁸ Collem, montecillo pegado à la ribera...

visò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transducit : atque ex utrâque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, et qui frumenti causâ¹ processerant, tutò ad se recibit, et rem frumentariam expedire² incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit, qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos³ timore aggressi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum⁴ intercipiunt⁵. cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter⁶ in duas partes sese distribunt, alii, ut prædæ subsidio sint, alii ut venientibus resistent, atque eos propellant⁷; unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumesque cum magnâ prædâ eodem ponte in castra revertuntur.

XXV. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt⁸, numero septemdecim, quarum erant undecim tectæ. Multa his minora navigia addunt, ut ipsâ multitudine nostra classis terreatur; magnum numerum sagittariorum⁹, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt : atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ¹⁰ classe, magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant¹¹. Erat multò inferior numero navium Brutus : sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos¹², centuriones Cæsar ei classi attribuerat¹³, qui sibi id muneris deposcerant. Ii manus ferreas¹⁴ atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telo-

¹ *Frumenti causâ*, á buscar granos. ² *Expedire rem frumentariam*, á poner corrientes las provisiones. ³ *Inopinantes et dissipatos*, á los forrajeros desprevenidos y esparcidos sin ningun recelo. ⁴ *Intercipiunt*, se apoderan. ⁵ *Hominum atque jumentorum*, de soldados y caballos. ⁶ *Scienter*, de intento. ⁷ *Propellant*, y que los rechacen. XXV. ⁸ *Expediunt*, habilitan diez y siete galeras. ⁹ *Sagittariorum*, ballesteros. ¹⁰ *Instructâ*, equipada. ¹¹ *Obtinebant stationes*, estaban ancladas. ¹² *Antesignanos*, alféreces. ¹³ *Attribuerat ei classi*, habia destinado á esta expedicion por haberlo ellos pedido. ¹⁴ *Manus ferreas*, garçones y harpones...

rum¹ se instruxerant² : ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus confligunt³. Pugnatum utrinque est fortissimè atque acerrimè⁴. Neque multum⁵ Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis : atque ii, modò digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant⁶; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini⁷ suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientiâ gubernatorum⁸ confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant : et quoad licebat⁹ latiore spatio, productâ longius acie¹⁰, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes¹¹ detergere, si possent, contendebant¹²: cum propius erat necessario ventum, ab scientiâ gubernatorum atque artificii¹³ ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum¹⁴ etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate et tarditate navium impediabantur. Factæ enim subito ex humidâ materiâ¹⁵ non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant, atque injectâ manu ferreâ, et retentâ utrâque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant, et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt¹⁶: nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo

¹ *Pilorum, tragularum, telorum*, lanzas, flecnas y demas armas arrojadas. ² *Instruxerant se*, se habian prevenido. ³ *Confligunt*, pelean. ⁴ *Acerrimè*, con mucho denuedo. ⁵ *Neque multum*, y no era mucho menor que el valor de los Albicos el de los nuestros. ⁶ *Continebant*, tenian fresca la memoria de sus promesas. ⁷ *Sub oculis domini*, á vista de sus señores querian hacer alarde de su valor. ⁸ *Gubernatorum*, pilotos. ⁹ *Et quoad licebat*, y quando se lo permitia el mayor espacio de lugar. ¹⁰ *Acie productâ longius*, ensanchando el frente del ejército. ¹¹ *Transcurrentes*, encontrándose con nuestras naves. ¹² *Contendebant detergere remos*, pretendian barrer, romper los remos. ¹³ *Artificiis*, y maniobras. ¹⁴ *Neque dum (nondum)*, que aunno sabian los términos de jarcias y maderámen. ¹⁵ *Materiâ humidâ*, de madera verde, recién cortada. ¹⁶ *Deprimunt*, echan á fondo...

die naves Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt¹ novem.

XXVI. Hoc Cæsari ad Ilerdam nuntiatio, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur²: aliàs³, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur⁴: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque⁵ equitum vitabant: aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant: postremò et plures intermittere⁶ dies, et præter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses⁷, et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi⁸, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses⁹, et Iacetani, et Ausetani, et paucis post diebus Illurgavonenses¹⁰, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, etsigna ex statione¹¹ transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adjunctis, expeditâ re frumentariâ, extinctis rumoribus¹² de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores ab Afranio desciscunt¹³, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

XXVII. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in altitudinem complures facere instituit. quibus partem aliquam

¹ Intereunt, son echadas á pique. .

XXVI. ² Vagabantur, hacian sus salidas con ménos libertad y atrevimiento. ³ Aliàs, unas veces. ⁴ Pabulabantur angustius, salian á forrajear adelantándose ménos. ⁵ Stationes, avanzadas. ⁶ Intermittere, pasaban algunos dias sin salir. ⁷ Oscenses, los de Huesca y Calahorra. ⁸ Contributi, de la misma jurisdiccion. ⁹ Tarraconenses, los de Tarragona, Jaca y Vique. ¹⁰ Illurgavonenses, (habitantes del Ebro: no tienen término propio). ¹¹ Ex statione, del cuerpo de guardia. ¹² Extinctis rumoribus, habiéndose desvanecido las voces que corrian. ¹³ Desciscunt, se le rebelan, no quieren seguirle.

Sicoris averteret¹, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur quòd multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt his locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre². Huic consilio suffragabatur³ etiam illa res, quòd ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant⁴, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitiam manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis, eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius⁵. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant, et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio⁶, toto flumine Ibero⁷ naves conquiri, et Octogesam⁸ adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliæque passuum a castris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt, castraque munium vallo pedum duodecim. Quâ re per exploratores⁹ cognitâ, summo labore militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo¹⁰, huc jam rem deduxerat¹¹, ut equites, etsi difficulter atque ægrè fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstarent¹², et cum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propè effectus nuntiabatur, et in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magis illi maturandum iter¹³ existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transdlexerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equi-

XXVII. ¹ Averteret, para sangrar el rio, desaguarle. ² Transferre, pasar la guerra al centro de Aragon. ³ Suffragabatur, á esto favorecia el que, etc. ⁴ Steterant, que habian seguido á Sertorio. ⁵ Nomen... erat obscurius, apénas tenían noticia de Cæsar. ⁶ Consilio inito, tomada esta determinacion. ⁷ Toto flumine Ibero, por la ribera del Ebro. ⁸ Octogesam, unos Mequinenza, otros Hitona. ⁹ Exploratores, espías. ¹⁰ Flumine avertiendo, desaguar el rio. ¹¹ Deduxerat rem huc, llevaba su proyecto en tal estado. ¹² Exstarent tantummodo humeris, y á los de á pié les llegaba el agua á los hombros. ¹³ Iter maturandum, acelerar la marcha...

latu agmen adversariorum malè haberet, et carperet¹. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò breviora itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; et cum de tertiâ vigiliâ² Petreius atque Afranius castra movissent³, repente sese ad novissimum agmen ostendunt⁴; et magnâ multitudine circumfusâ⁵, morari atque iter impedire incipiunt.

XXVIII. Primâ luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos⁶ illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere⁷ extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis verò castris milites⁸ circulari, et dolere, hostem ex manibus dimitti; bellum necessariò longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, « ne labori suo nec periculo parceret; paratos esse sese, posse et audere eâ transire flumen, quâ transductus esset equitatus. » Quorum studio⁹ et vocibus excitatus¹⁰ Cæsar, etsi timebat tantâ magnitudinis¹¹ flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione unâ præsidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur; interit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque¹²

¹ Malè haberet et carperet, sino molestar y ofender con la caballería á los enemigos. ² De tertiâ vigiliâ, á media noche. ³ Movissent castra, habiendo levantado el campo. ⁴ Ostendunt sese ad, se presentan por la retaguardia. ⁵ Circumfusâ, habiéndoles rodeado en gran número.

XXVIII. ⁶ Novissimos, que nuestra caballería atacaba fuertemente á los últimos de ellos. ⁷ Sustinere, y que á veces la retaguardia sostenía el ataque, á veces era cortada. ⁸ Milites verò, los soldados andaban en corrillos por todo el campo sintiendo que se les hubiese dejado escapar de las manos al enemigo, y que por esto era forzoso alargarse la guerra. ⁹ Studio, deseos. ¹⁰ Excitatus, animado. ¹¹ Tantâ magnitudinis, á rio tan caudaloso. ¹² Triplicemque, llevarlo en tres divisiones...

aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut millium sex addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exissent, ante horam diei nonam¹ consequerentur. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur, et moratur². Illi necessariò maturius, quàm³ constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes⁴, atque a millibus passuum quinque itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidis que in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugnâ atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Mediâ circiter nocte, iis qui adaquandi causâ⁵ longius a castris processerant, ab equitibus correptis⁶, fit ab his certior Cæsar duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari⁷. Illi, ex auditu clamore, viriti ne noctu impediti sub onere⁸ confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt⁹, copiasque in castris continent.

XXIX. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci natu-

¹ Ante horam nonam, ántes de las tres de la tarde (a). ² Insequitur et moratur, les sigue el alcance y los retarda en su marcha. ³ Maturius quàm, mas ántes de lo que. ⁴ Montes suberant, caían cerca unos montes. ⁵ Adaquandi causâ, para dar de beber á los caballos se habian adelantado algo mas. ⁶ Correptis, hechos prisioneros por la caballería. ⁷ Vasa militari more conclamari, que á un tiempo tocasen todas las trompetas como era estilo militar. ⁸ Sub onere, embarazados con el equipaje. ⁹ Supprimunt iter, suspenden la marcha.

(a) Dividiase el dia en cuatro horas como la noche en cuatro vigilias. Prima, desde 6 á 9. Tertia, desde 9 á

12. Sexta, desde 12 á 3. Nona, desde 3 á 6 de la tarde.

ram perspiciat. Uterque idem suis renuntiat, quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris¹, inde excipere² loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii³. Disputatur in concilio a Petreio⁴ et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, « ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco⁵, non posse clam exiri, circumfundi⁶ noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca et itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione, timori magis, quam religioni⁷ consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri⁸ soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum⁹. Etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summam exercitus salvam¹⁰, locum, quem petant, capi posse. » Hæc vicit in concilio sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci.

XXX. Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo¹¹, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere¹² exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant¹³, castris hostium oppositis tenebantur¹⁴. Ipsi erant transcendendæ valles¹⁵ maximæ ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta¹⁶ iter impediabant, ut arma per

XXIX. ¹ *Intercedere itineris campestris*, que primeramente habia cinco millas de camino llano. ² *Excipere*, y que despues comenzaban sierras y montes. ³ *Nihil negotii esse hostem prohiberi ab hoc, qui*, que al que primero ocupase estos desfiladeros le costaria poco estorbar la marcha al enemigo. ⁴ *Disputatur... a Petreio*, tienen varios altercados Petrey y Afranio. ⁵ *Sumebant loco argumenti* lo tenian por buena prueba. ⁶ *Circumfundi*, que andaba esparcida la caballeria de César. ⁷ *Magis timori quam religioni*, obraria mas conforme á su miedo que al juramento. ⁸ *Contineri in officio*, hacer su deber. ⁹ *Perrumpendum interdiu*, se debía marchar de dia. ¹⁰ *Summâ exercitus salvâ*, sin aventurar el ejército.

XXX. ¹¹ *Cælo albente*, al rayar el alba. ¹² *Nullo certo itinere*, sin camino cierto. ¹³ *Pertinebant*, que iban. ¹⁴ *Tenebantur*, estaban cogidos. ¹⁵ *Valles transcendendæ*, tenia que pasar valles muy hondos y embarazosos. ¹⁶ *Saxa prærupta*, peñascos escarpados...

manus necessariò traderentur, militesque inermes, sublevati- que alii¹ ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere², et frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites visendi causâ læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequerentur, « necessarij victus inopiâ³ coactos fugere, atque ad Iberdam reverti. » Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant: ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri⁴ agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt, nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma⁵, atque omnes copiarum, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celebritate omne positum certamen⁶, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates⁷ tardabant: Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianiis huc erat necessariò deducta⁸, ut si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totiùs exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris auxilium ferri nullâ ratione poterat. Conferit prior iter Cæsar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem⁹,

¹ *Aliique sublevati*, sosteniéndose los unos á los otros andaban lo mas del camino. ² *Intercludere*, estorbar el paso del Ebro y que les llevasen viveres. ³ *Inopiâ victus necessarij*, y que huian por falta de sustento. ⁴ *Paulatim retorqueri*, que su ejército iba retrocediendo poco á poco sobre la derecha, y que los primeros pasaban el frente de sus reales. ⁵ *Conclamatur ad arma*, tocan al arma. ⁶ *Omne certamen*, todo el empeño consistia en la ligereza con que unos y otros ocupasen los primeros las gargantas y montes, etc. ⁷ *Difficultates viarum*, los malos pasos detenian. ⁸ *Deducta erat necessariò ab Afranianiis*, pero la necesidad puso á los de Afranio en términos de que si, etc. ⁹ *Nactus planitiem*, encontrando una llanura despues de aquellas rocas...

in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit⁴. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, ut ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis² Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere³ cetrati peterent, conspicuus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt: omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

XXXI. Erat occasio⁴ bene gerendæ rei. Neque verò id Cæsarem fugiebat⁵, tanto sub oculis⁶ accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, cum in loco æquo atque aperto⁷ confligeretur: idque⁸ ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati⁹, centuriones, tribunisque militum, « ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse¹⁰, quòd suis non subvenissent, quòd de colle non decederent, quòd vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis, conferti¹¹ neque ordines neque signa¹² servarent. Quòd si iniquitatem loci¹³ timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. » Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. « Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis

⁴ Constitit, hizo alto. ² Jugis, por las cumbres. ³ Itinere obliquo, por la travesía.

XXXI. ⁴ Erat occasio, era la ocasion de concluir gloriosamente la empresa. ⁵ Neque id Cæsarem fugiebat, y no se ocultaba à Cæsar. ⁶ Sub oculis, à sus propios ojos. ⁷ Loco æquo atque aperto, en campo raso y descubierto. ⁸ Idque y esto le pedía con instancia todo el ejército. ⁹ Legati, lugartenientes. ¹⁰ Misisse signa multis rebus, habian dado muchas pñeas. ¹¹ Conferti, amontonados. ¹² Neque ordines neque signa, ni guardaban sus filas ni sus compañías. ¹³ Iniquitatem loci, la desigualdad del sitio...

amitteret? Cur vulnerari pateretur optimè meritos de se⁴ milites? Cur denique fortunam periclitaretur, præsertim cum non minùs esset imperatoris, consilio² superare quàm gladio?» Movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur. Milites verò palàm inter se loquebantur, « quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturus. » Ille in suâ sententiâ perseverat, et paululum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere³, quàm proximè⁴ potest hostium castris castra communit.

XXXII. Postero die duces adversariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariâ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum si Tarraconem peterent. Hæc consilianibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro: quâ re cognitâ, crebras stationes⁵ disponunt equitum, et cohortium alariarum⁶, legionariasque interjiciunt⁷ cohortes, valumque ex castris ad aquam ducere⁸ incipiunt, ut intra munitionem⁹, et sine timore, et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt¹⁰: et quem quisque in castris¹¹ notum aut municipem¹² habebat, conquirunt, atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, « quòd sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærunt¹³, rec-

⁴ Optimè meritos de se, que tan bien le habian servido. ² Consilio, con la prudencia. ³ Itinere intercluso, cerrados todos los pasos. ⁴ Quàm proximè, lo mas cerca que puede.

XXXII. ⁵ Crebras stationes, muchas compañías de caballería. ⁶ Et cohortium alariarum, y auxiliares. ⁷ Interjiciunt, ponen en medio. ⁸ Ducere valum, ad aquam, tirar una trinchera desde los reales hasta donde estaba el río. ⁹ Intra munitionem, defendidos dentro de este reparo. ¹⁰ Procedunt vulgò, salen frecuentemente à hablarse. ¹¹ Castris, en el campo de Cæsar. ¹² Municipem, paisano. ³ Quærunt fidem imperatoris, les preguntan sobre la seguridad que tendrian en el general...